

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА

М.О. Лишенко, к.е.н, доцент кафедри статистики, АГД та маркетингу
Сумський національний аграрний університет

Актуальність дослідження. Природно-кліматичні умови та родючі землі України сприяють вирощуванню зернових культур і дозволяють отримувати високоякісне продовольче зерно, в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу. Зернове господарство України є стратегічною і найбільш ефективною галуззю народного господарства. Зерно і вироблені з нього продукти становлять основу продовольчої безпеки держави. Відтак дослідження питань розвитку зернового ринку є актуальними.

Зернове господарство України є стратегічною галуззю економіки.

Адже ринок зерна – це основа стабільності продовольчого ринку, джерело не тільки виробництва хлібобулочних виробів, але й кормова база для виробництва тваринницької продукції, а також сировини для переробної промисловості.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування зернового ринку є актуальними і всебічно вивчаються вітчизняними дослідниками, зокрема В.І. Бойко[1], П.І.Гайдуцьким, С.І. Дем'яненко, П.Т.Саблуком[9], Л.М.Худолий та іншими. В наукових працях розглядаються такі питання: ефективності зернової галузі та шляхи її стабілізації, інструменти державного регулювання ринку зерна, розвитку зернопродуктового підкомплексу на регіональному рівні. Водночас питання узагальнення тенденцій розвитку ринку зерна не отримали достатньої уваги.

Метою статті є визначення сучасного рівня розвитку ринку зерна в Україні та напрямків державного регулювання в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Зернове виробництво – це галузь, продукція якої завжди була, є і буде одним з найважливіших джерел багатства будь-якої держави. У світовому землеробстві зернові культури постійно домінували, а зерно й нині залишається найважливішим і стратегічним продуктом сільського господарства [4, с. 81].

Сучасний стан зернового ринку є нестабільним і слабо прогнозованим, тому доцільно впровадити комплекс заходів по реалізації в регіоні моделі регульованого зернового ринку. Основними його якісними характеристиками мають стати: організоване об'єднання всіх учасників ринку в економічну систему; побудова економічних зв'язків між ринковими суб'єктами переважно на договірній довгостроковій основі; збільшення частки високоорганізованих форм торгівлі; формування на конкурсній основі поповнення регіональних резервів; поєднання державного невтручання в

діяльність господарських суб'єктів із розвинутим механізмом правового, економічного і адміністративного регулювання.

Зернопродуктовий підкомплекс за суспільно-економічним значенням був і залишається пріоритетним напрямом на всіх етапах розвитку сільського господарства України. В структурі валової продукції країни частка зернових становить 25,8%. За попередніми підсумками 2012 року скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції становило 4,5 відсотка (проти зростання на 19,9 відсотка у 2011 року).

Скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва у 2012 році було пов'язано в основному із прогнозованими негативними результатами діяльності рослинницької галузі (скорочення на 8,2 відсотка у 2012 році), зважаючи на зниження урожайності зернових культур (через вплив несприятливих погодних умов) та надзвичайно високу порівняльну базу 2011 року (у 2011 році – зростання на 30,4 відсотка). В той же час, у тваринництві тривала позитивна тенденція прискорення зростання обсягів виробництва (на 3,8 відсотка у 2012 році проти 1,3 відсотка 2011 року). Питома вага виробництва валової продукції Сумської області в загальноукраїнському обсязі складає 3,7%. (Табл. 1)

Таблиця 1

Склад та структура валової продукції сільського господарства України та Сумської області

Показники	2000р.	2005р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	Відхилення (+/-)
Валова продукція в постійних цінах 2010 року, млн..грн	Україна						
	151022,2	179605,8	197935,9	194886,5	233696,5	223254,8	72232,6
	Сумська область						
	5968,7	5986,1	6398,2	5751,8	7860,1	8227,8	2259,1
в т.ч. рослинництво	Україна						
	92838,9	114479,9	129908,3	124554,1	162436,4	149233,4	139394,5
	Сумська область						
	3365,4	3360,7	4450,7	3798,5	5910,4	6183,4	2818,0
тваринництво	Україна						
	58183,3	65125,9	68027,6	70332,4	71259,9	74021,4	15838,1
	Сумська область						
	2603,3	2625,4	1947,5	1953,3	1949,7	2044,4	-558,9
Частка у валовій продукції сільського господарства, %							
Сумська область, всього	4,0	3,3	3,2	3,0	3,4	3,7	-0,3
рослинництво	3,6	2,9	3,4	3,0	3,6	4,1	+0,5
тваринництво	4,5	4,0	2,9	2,8	2,7	2,8	-1,7

Джерело: розраховано автором за даними статистичного щорічника Сумської області за 2012 рік [12]

Маючи у своєму розпорядженні 27% усіх чорноземів планети, Україна завжди була і залишається одним з лідируючих виробників і експортерів зерна [6, с. 842].

Основною характеристикою сучасного світового ринку зерна є те, що його виробництво зростає меншими темпами, ніж споживання. В Україні ж спостерігається щорічне зменшення обсягів споживання населенням продуктів, які виробляються із зерна (фонд споживання хлібних продуктів), що пояснюється змінами чисельності населення країни та зменшенням його платоспроможності.

У 2011 р. зернові й зернобобові культури вирощували 36,5 тис. аграрних підприємств. Слід зазначити, що продуктивність великотоварних підприємств значно вища за середній показник по цій категорії виробників. Так, 2,3 тис. виробників зернових і зернобобових культур з обсягом виробництва понад 5,0 тис. т кожний отримали з гектара на 10,5 ц збіжжя більше, ніж у середньому по аграрних підприємствах. Протягом досліджуваного періоду 1990-2011 рр. зростають обсяги переробки зерна на нехарчові цілі, і зменшуються витрати зерна на посів (Таблиця 2)

Таблиця 2

Баланс зерна в Україні (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно), тис. тонн

Показники	1995р.	2000р.	2005р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.
Виробництво	33930	24459	38016	53290	46028	39271	56747	46216
Зміна запасів на к.р.	-757	1239	-314	9952	-6079	-2054	12784	-10052
Імпорт	200	1010	226	222	136	175	273	228
Усього ресурсів	33887	24140	38556	43560	52243	41500	44236	56496
Експорт	814	1330	12650	16668	26160	14239	14825	27798
Виграчено на корм	18527	11056	13817	13580	13997	14787	16334	16147
Виграчено на посів	4600	3597	3294	3489	3558	3222	3226	2953
Втрати	1220	309	375	1177	752	794	1570	1491
Переробка на нехарчові цілі	876	100	670	1625	916	1650	1551	1454
Фонд споживання зерна	8850	7748	7750	7021	6860	3808	6730	6653

Джерело: розраховано автором за даними статистичного збірника «Баланси та споживання основних продуктів харчування населення України у 2012 році» [13]

Розрахунки показали, що виробництво зерна в 2012 році порівняно з 2000 роком та 2005 роком має тенденцію до зростання на 21757 тис. тонн та 8200 тис. тонн., тоді як валовий збір 2012 року порівняно з 2011 роком скорочується на 10531 тис. тонн. Така ж тенденція спостерігається по загальній сумі ресурсів.

Щодо витрат зернових і зернобобових, то їх структура розподілилася наступним чином. (рис. 1)

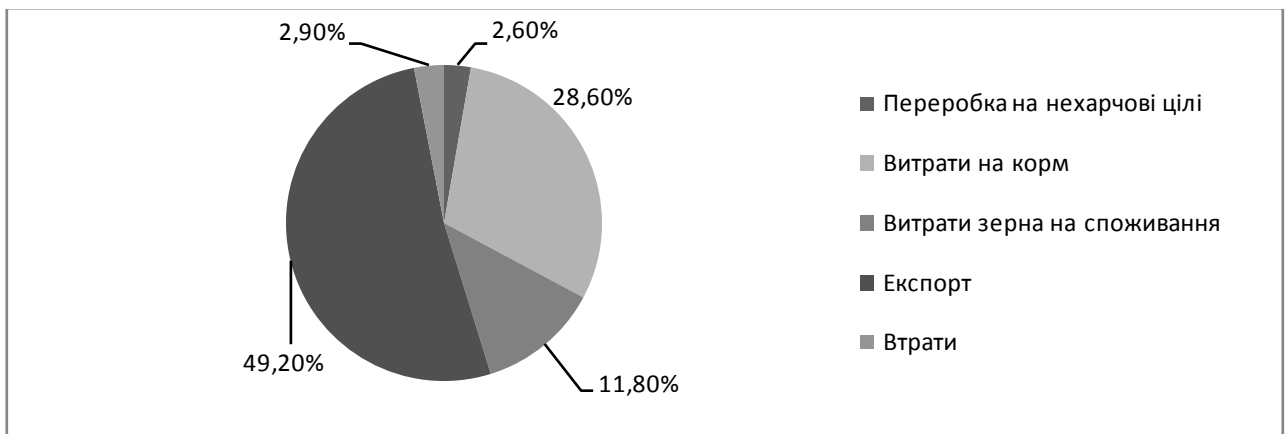

Рис.1. Структура витрат зернових і зернобобових культур у 2012 році

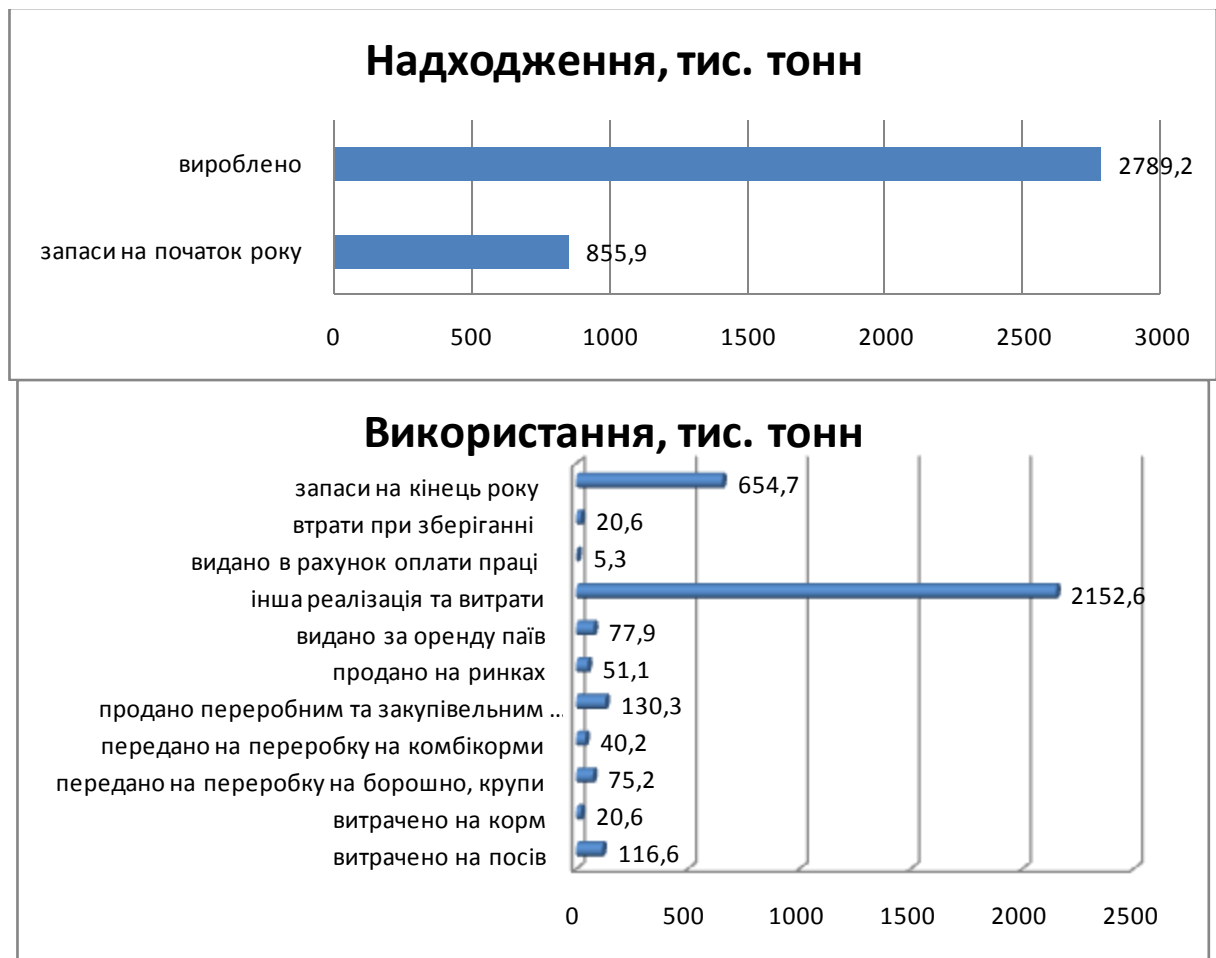

Рис. 2. Баланс зернових і зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах Сумської області у 2012 році[13]

Згідно розробленої, Міністерством аграрної політики і продовольства України та Національна академія аграрних наук України, галузевої програми "Зерно України – 2015" [8] посівні площі зернових культур в Україні мають становити близько 16 млн. га, у тому числі озимої пшениці – не менше 6,0 млн. га, озимого ячменю – 1,2 млн. га, озимого жита – 0,3 млн. га, кукурудзи – 4,0 млн. га, ярого ячменю – 2,2 млн. га. Площі посіву проса і сорго – 0,5 млн. га, гречки – 0,3 млн. га.

Виробництво зерна на цих площах за середньої урожайності 43-45 ц/га становитиме у 2015 році близько 71 млн. т. Реалізація програмних положень щодо забезпечення матеріально-технічними ресурсами, дотримання технологічних параметрів виробництва зерна та ефективності економічних механізмів розвитку ринку зерна дозволить забезпечити його виробництво у 2015-2017 роках на рівні 71-80 млн. т

При цьому, Україна цілком реально може відновити використання зерна тваринництвом в межах 17,2-19,4 млн. т., враховуючи заплановане збільшення загального поголів'я великої рогатої худоби на 11,0 % та корів – на 15,6 %. Відповідно з даними балансу попиту та пропозиції зерна в перспективі зерно в країні буде використовуватися наступним чином: на харчування 7 млн. т., насіння – 3,1 млн. т., фуражні цілі – 17-19,4 млн. т. та експорт – 35-36 млн. т.

Загальний попит на зерно та продукцію його переробки у 2015 році становитиме майже 69 млн. т., половину з якого планується експортувати.

Прогнозується тенденція до збільшення витрат зерна на споживання населення більш ніж на 5 %, на 10 % зросте обсяг посівного матеріалу зернових та на 16,3 % збільшиться потреба у кормах і становитиме близько 17200,0 тис. т. зерна. Найбільше зростання попиту відбудеться з боку переробки на нехарчові цілі, а саме на виробництво біоетанолу більш ніж в тричі, до 5000,0 тис. т. Кон'юнктура світового ринку дозволяє прогнозувати стрімке збільшення експорту зерна до 35-36 млн. т. зерна.

Соціально-економічна криза в Україні кінця 90-х рр. ХХ ст. вплинула як на розвиток сільського господарства в цілому, так і на виробництво зерна, зокрема. Якщо в 1986 – 1991 рр. виробництво зерна в країні в середньому становило 47,4 млн т, то в 1991 – 1995 рр. – 38 млн т, а у 2000 р. – тільки 24,5 млн т. І лише в останні роки виробництво зерна динамічно зростає: у 2010 р. – 39,3 млн т, у 2011 р. – 56,7 млн т, у 2012 році – 46,2 млн.тон [10].

У 2011 р. під зерновими культурами було зайнято 15,7 млн га (56,7 % загальної посівної площі), що на 4,2 % більше ніж у 2010 р. Частка озимих культур у зерновому кліні склала 51,0 % (8,0 млн га), з яких під пшеницею було зайнято 6,5 млн га (81 % площ); ярих культур – 49,0 % (7,7 млн га) [11].

Слід зазначити, що у 2011 р. отримано рекордний за роки незалежності врожай зернових і зернобобових культур (у 2008 р. було 53,3 млн, у 1990 р. – 51,0 млн т) переважно за рахунок підвищення їхньої врожайності до середньосвітового рівня. Такий урожай зернових культур зумовлено, в першу чергу, значним зростанням виробництва зернової кукурудзи, питома вага якої досягла 40 % у загальному валовому зборі зерна (при середньому показнику за десять років 21 %). Зерна продовольчих культур зібрано 23,7 млн т (42 % загального обсягу), що на 34 % більше, ніж у 2010 р. [11].

Як наслідок, рівень самозабезпеченості України зерном у 2011 р. (відношення виробництва до внутрішнього використання в Україні, %) склав 192,9 % [10].

Сумська область є однією з вагомих областей країни по виробництву зерна, де валове виробництво зернових у структурі валових зборів по країні коливається від 2,6 % у 2006 р. до 5,8 % у 2011 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка валових зборів та урожайності зернових у Сумській області та по Україні

Роки	Сумська область		Україна		Відхилення (%) Сумська область в порівнянні з Україною	
	Валовий збір, тис.ц	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис.ц	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис.ц	Урожайність, ц/га
2000	9676,0	18,2	244590,0	19,4	4,0	93,8
2001	12081,0	27,1	397061,0	27,1	3,0	100,0
2002	13054,0	27,3	388043,0	27,3	3,4	100,0
2003	8074,0	18,2	202339,0	18,2	4,0	100,0
2004	12842,0	28,3	418088,0	28,3	3,1	100,0
2005	11192,0	21,2	380155,0	26,0	2,9	81,5
2006	8897,0	24,1	342583,0	24,1	2,6	100,0
2007	12885,0	21,8	292949,0	21,8	4,4	100,0
2008	23657,0	34,6	532901,0	34,6	4,4	100,0
2009	20050,0	30,6	460283,0	29,8	4,4	102,7
2010	13234,0	22,1	392710,0	26,9	3,4	82,2
2011	25222,0	38,3	567468,0	37,0	4,4	103,5
2012	26678,0	40,5	462162,0	31,2	5,8	129,8

Джерело: розрахунки зроблено за даними головного управління статистики в Сумській області за 2012 рік[12] та державної служби статистики України[10]

Дослідження показали, що різке коливання валових зборів спостерігається з 2000 року по 2006 рік. А 2000 рік та 2006 рік мають найгірші показники по валовому збору зернових. Аналогічна ситуація спостерігається і по рівню урожайності. Найнижчий показник урожайності зерна по Сумській області був в 2003 році і склав 18,2 ц/га, відповідно і валовий збір в цей період склав 8074,0 тис. ц. Починаючи з 2007 році ситуація на ринку зерна Сумської області стабілізувалася і частка Сумської області становить 4,4%, тоді як в 2012 році – 5,8%. А в 2012 році Сумська область отримала рекордний урожай зернових - 26678,0 тис.ц., при урожайності 40,5 ц/га.

Динаміка виробництва зерна у Сумській області зокрема, так і в Україні в цілому, характеризується не стабільністю та циклічністю. Зокрема за середньою урожайністю у 2012 р. область зайняла десяте місце - урожайність склала 40,5 ц/га, а у 2010 р. двадцять друге місце серед регіонів України (22,1 ц з 1 га, що менше від середнього рівня по Україні на 4,8ц/га). За виробництвом зерна у 2011 р. Сумська область посіла восьме місце (5,8%) проти п'ятнадцятого місця у 2010 р. (3,4%) від загального виробництва зернових та зернобобових культур по Україні. За рівнем виробництва зерна на душу на населення Сумська область у 2011 р. посідає 9 місце, у 2010 р. – 11 місце, серед інших областей країни. Виробництво склало 2180кг та 1135 кг

зерна на душу населення відповідно, та 13 та 10 місця за рівнем споживання – 114,6 кг та 120,1 кг на душу населення[13].

На сучасному етапі для Сумської області поряд із питанням стабільного виробництва зерна, одержання високої урожайності, актуальною проблемою є питання ефективного розподілу та реалізації продукції. Слід зазначити, що Сумська область має значний потенціал для ведення високоєфективного товарного виробництва зерна, але рівень його використання в окремі періоди залишається низьким. Однак аналіз економічної ефективності на основі вище згаданих показників буде не повний, так як не виконується головна вимога економічної ефективності виробництва – одержання прибутку. Важливість розрахунку названих показників наглядно викладено в таблиці 4.

Таблиця 4

Ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Сумської області

№ п/п	Показники	Роки							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Вироблено, тис. тон	981,0	588,0	682,5	1341,5	1861,2	1270,4	2372,4	2489,2
2	Урожайність, ц/га	21,4	18,8	22,8	34,3	28,5	21,5	39,6	41,7
3	Реалізовано, тис. тонн	657,7	528,2	480,9	791,6	1707,5	1009,6	1113,7	1822,6
4	Рівень товарності, %	67,3	89,8	70,5	59,0	104,0	104,5	46,9	73,2
5	Собівартість реалізації 1 тонни, грн.	390,0	427,8	554,4	572,1	688,3	925,2	1153,8	1212,6
6	Повна собівартість 1 тонни, грн	457,5	488,2	650,9	715,1	824,5	1127,7	1193,0	1222,53
7	Середня ціна реалізації 1 тонни, грн	450,5	502,4	885,0	766,4	755,5	1147,3	1367,7	1469,6
8	Отримано прибутку на 1 тонну, грн	-7,0	14,2	234,1	51,3	-69,0	19,6	174,7	253,1
9	Рівень рентабельності, %	1,4	2,9	36,0	7,2	-8,4	0,4	14,2	19,2

Джерело: розрахунки зроблено за даними головного управління статистики в Сумській області за 2012 рік[12]

Розрахунки показали, до 2010 року спостерігається зниження економічної ефективності виробництва зерна. Зростання цін на техніку, паливно-мастильні матеріали, добрива та інші ресурси негативно позначається на величині собівартості, яка збільшилася в 2012 році

порівняно з 2005 роком майже в 3 рази, порівняно з 2010 роком на 33%, а порівняно з 2011 роком на 5,1 %.

За досліджуваний період спостерігається коливання цін на зерно: найвищий їх рівень склався в 2012 році, і становить 1469,6 грн за 1 тону зерна а найнижчий в 2005 році – 450,5 грн. за 1 тону, що є закономірним, адже витрати на вирощування зернових також зростають. При цьому темпи росту ціни перевищують темпи росту собівартості, що є позитивним і призвело до збільшення прибутку на 1 тону в 2012 році порівняно з 2011 роком на 45,4%, тоді як порівняно з 2010 роком прибуток на 1 тону зріс у 12 разів.

Дослідженнями встановлено, що валовий збір зернових по Сумській області в 2012 році порівняно з 2011 роком зріс на 116,8 тис. тонн, а порівняно з 2010 роком на 1218,8 тис. тонн, тобто майже в 2 рази. Причиною цього стало збільшення урожайності. Як показали розрахунки за останні два роки рівень урожайності почав стабілізуватися, і в 2012 році Сумська область отримала найбільший показник урожайності в сільськогосподарських підприємствах за всі роки – 41,7ц/га. Таким чином, головним фактором, який призвів до підвищення валового збору є покращення якості урожаю. На урожайність зернових культур впливає інтенсивне ведення зернового господарства. Його своєрідність визначається дією комплексу факторів. Основним показником є дані про величину вкладених засобів виробництва на одиницю земельної площі. Це тому, що вони становлять основу виробництва і мають вирішальний вплив на вихід продукції [15, с. 187]. Можна відмітити, що чим вища ціна реалізації 1 ц зерна, тим вищі величина одержаного прибутку і рівень рентабельності.

Важливою економічною категорією, яка свідчить про ефективність виробництва певного виду продукції є рівень рентабельності, що визначається відношенням прибутку до повної собівартості реалізованої продукції та виражається у відсотках. Показники економічної ефективності виробництва зерна за період 2005-2012 рр. найвищими були у 2007 р. та 2012р., коли рівень рентабельності склав 36 % та 19,2 % відповідно .

Висновки.

Дослідження показників зерновиробництва в Україні показали, що вони характеризуються нестабільністю і коливаються по роках досліджуваного періоду залежно від погодних умов і забезпеченості матеріально-технічними ресурсами. Це впливає на баланс попиту і пропозиції зерна та зовнішньоторговельні показники. Окрім цього, спостерігаються значні коливання в територіальній структурі зерновиробництва. Розподіл зерна сільськогосподарськими підприємствами відбувається в найбільшій мірі через “інші канали”. Аналіз зернового ринку показав переважання слабких сторін та ризиків над сильними сторонами і можливостями. Відповідно до цього необхідно сформулювати стратегію розвитку ринку зерна, яка передбачає орієнтацію на наступні пріоритети: оптимізацію землеволодіння та землекористування, насичення національного ринку доступним та якісним зерном, покращення на інноваційній основі матеріально-технічного

забезпечення аграрних формувань, створення ефективної системи розподілу зерна, розвиток експортного потенціалу ринку, розвиток ринку страхування сільськогосподарських ризиків, ефективну цінову політику, трансформацію політики підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Таким чином, прибутковість зерновиробництва знаходиться в оберненій залежності від собівартості та ціни реалізації. Зі зниженням собівартості та підвищенням ціни реалізації зерна, зростає окупність витрат прибутком і створюються сприятливі умови для прискорення темпів розширеного відтворення та підвищення матеріальної заінтересованості працівників. За певних умов собівартість є також основою для встановлення ціни на вироблену продукцію, її розмір має безпосередній вплив на величину прибутку зерновиробництва, що уособлює мету господарської діяльності. Основними напрямками регулювання виробництва і реалізації зерна в області має стати приведення у відповідність структури посівних площ зернових культур і збільшення урожайності, забезпечення збуту товарного зерна відповідно до потреб ринку. Дослідження показали, що вплив ринку на ефективність виробництва здійснюється через обсяги реалізації і ціну. При обсягах реалізації продукції, що перевищують попит, ціни на ринку встановлюються найнижчі, або мають тенденцію до зниження. Мінімальна пропозиція характеризується найвищими цінами на зерно і практично стабільним попитом протягом року.

Література

1. Бойко В.І. Зерно і ринок: Монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 312с.
2. Ганганов В.М. Формування зернового комплексу регіону (Монографія) / В.М. Ганганов. — Одеса: ІПРЕЕД, 2008. — 311 с.
3. Кузнецова І.О. Моніторинг як складова процесу управління підприємством хлібопродуктів: теорія та методологія (Монографія) / І.О. Кузнецова. — Одеса: ВПП «Друкарський дім», 2009. №228 с. Бібліогр.: С. 197-223.
4. Кириленко І.Г. Формування зернового ринку в Україні: стратегія розвитку / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. - 2009. - №9. – С. 79-88.
5. Носенко В.А., Чередник В.І. Сучасний стан виробництва зерна та розвиток інфраструктури регіонального ринку // Економіка АПК. Міжнародний науково- виробничий журнал. — 2004. — №4 (114). — С. 125-129.
6. Присяжнюк М.В. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку)/ М.В. Присяжнюк, М.В.Зубець, П.Т. Саблук та ін//К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
7. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2011/2012 маркетинговий рік / За ред.. О.М.Шпичака, А.В. Розгона. - К.: ІАЕ УААН. - 2013.– Випуск 18. - 170с.
8. Програма "Зерно України – 2015". – К.: ДІА,2011. – 48 с
9. Саблук П. Фінансові проблеми розвитку ринку зерна в Україні / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2008. — №12. — С. 69_75.

10. Сільське господарство України : Стат. щоріч. за 2011 рік / за заг. кер. Ю. М. Остапчука ; Держкомстат України. – К., 2012. – 386 с.

11. Сільське господарство України у 2011 році [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

12. Статистичний щорічник Сумської області за 2012 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Сумській області – Суми, 2013

13. Статистичний збірник. Баланси та споживання основних продуктів харчування населення України у 2012 році [Електрон. ресурс].

14. Чмирь С.М. Формування та розвиток зернового ринку України (Монографія) /С.М. Чмирь. — К. «Аграрна наука», 2007. — 376 с.

15. Формування і розвиток ринку зерна в Україні / [Шпикуляк О.Г., Воскобойнік, Ю.Г, Саблук Р.П., Овсянніков О.В.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 190 с.

Анотація: У даній статті досліджено сучасний стан зернової галузі, визначено основні проблеми й тенденції її розвитку в сучасних умовах господарювання. Вказано подальші шляхи розвитку ринку сільськогосподарської продукції .

Анотация: В данной статье исследовано современное состояние зерновой отрасли, определены основные проблемы и тенденции ее развития в современных условиях хозяйствования. Указано дальнейшие пути развития рынка сельскохозяйственной продукции.

Annotation: This article explores the current state of the grain industry, the main problems and trends of development in the contemporary economy. The specified path subsequent development of the market for agricultural products.